

A HALLGATÁS ÁRA*

I.

Az a felismerés, hogy senkitől sem várható el, hogy vesztét önmaga idézze elő, a talmudi jogra nyúlik vissza.¹ E gondolat fel-felbukkan a XI. és a XII. század egyháztani írásaiban, de az önvádra kényszerítés alóli mentesség, a *nemo tenetur*² elvként ismert tétel vagy a gyakorta ezek szinonimájaként említett hallgatás joga³ születési helyeként az irodalom hagyományosan Angliát jelöli meg: 1641-ben felszámolták a Csillagkamarát, valamint a *High Commission*⁴ és ezzel az *ex officio* eskü intézményét, amely a vádlottakat arra kötelezte, hogy válaszoljanak a vallatóik által feltett kérdésekre.⁵

Az Egyesült Államok törvényhozói és bíróságai túltettek az elődökön: az alkotmány 5. kiegészítésében megfogalmazták azt a szabályt, hogy senki sem fosztható meg életétől, szabadságától és vagyonától a tisztességes eljárás (*due process*) biztosítékai nélkül.⁶ Az alkotmánykiegészítés kifejezetten szól a mentességről is: „Senki nem kötelezhető arra, hogy büntetőügyben önmagával szemben tanúskodjék.”⁷ A Legfelső Bíróság Miranda-döntésében⁸ előírta, hogy a rendőrség az őrizetbe vett személyt kihallgatásának megkezdése előtt köteles jogairól, köztük a hallgatás jogáról tájékoztatni; a figyelmeztetés tartalma ma már a köznapiság közepébe tartozik. A magyar törvényhozás 1989-ben a „Miranda-szabály” mintájára vezette be azt a rendelkezést, hogy „a terheltet kihallgatásának megkezdésekor figyelmeztetni kell arra, hogy nem köteles vallomást tenni”.⁹

A hallgatás joga a XX. század második felében született számos emberi jogi, sőt más tárgyú nemzetközi szerződésben is elismerést nyert: szól e jogról az ENSZ Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya,¹⁰ a regionális emberi jogi egyezmények közül az amerikai. Biztosítja a hallgatás jogát a Nemzetközi Büntetőbíróság 1998. évi statútuma,¹¹ és a civilizált hadviselés szabályait rögzítő genfi egyezmények¹² alapján megilleti e jog a háború áldozatait, akik az ellenség hatalmába kerültek.

A hallgatás joga tehát széles körben elismert eljárási garancia, ennek ellenére szinte megszületésétől kezdve szépségszörnyű övezi, és a viták nem csak a jog terjedelméről, korlátairól folynak. Bentham óta, aki sze-

rint „az ártatlanság a megszólalás, míg a bűnösség a hallgatás jogát igényli”,¹³ sokan magának a jognak a létjogosultságát is megkérdőjelezték. Az amerikai irodalomban uralkodó felfogás szerint a hallgatás joga híján van az ésszerű igazolásnak, azt a közvélekedés és az igazságszolgáltatás gyakorlata tartja életben.¹⁴ A múlt század utolsó harmadától az angolszász eljárási rendhez tartozó országokban – diktatúrákban és demokráciákban egyaránt – a törvényhozás kísérletet tett arra, hogy a vádlottakat megnyilatkozásra ösztönözze. Az Egyesült Királyság követte Szingapúr példáját, előbb az 1988. évi észak-írországi rendeletben,¹⁵ majd 1994-ben¹⁶ a büntető igazságszolgáltatásról és a közrendről szóló törvényben engedélyezte a döntéshozóknak, hogy a terhelt hallgatásából reá nézve negatív következtetéseket vonjanak le.¹⁷ Ausztráliában jogszabály-módosításra nem került sor, de a bírói gyakorlat a kilencvenes évek elején a korábbinál szűkebbre vonta a hallgatás jogának érvényét.¹⁸

Az 1988. évi észak-írországi rendeletet abban a reményben bocsátották ki, hogy hozzájárul a terrorcselekmények elkövetőinek felderítéséhez és felelősségre vonásához is.¹⁹ Nagy-Britanniában egyébként hagyománya van annak, hogy az állam elleni büntettek visszaszorítása érdekében szűkítik a hallgatás jogának érvényét. 1939-re nyúlik vissza az az írországi törvény, amely felhatalmazza a kormányt, hogy külön proklamációval életbe léptesse a hallgatás jogát korlátozó rendelkezést. Eszerint a törvény hatálya alá tartozó bármely bűncselekmény miatt letartóztatott személyt a rendőrség tagja felhívhatja, hogy kimerítően adjon számot arról, merre járt és mit tett egy kérdéses időben; felszólíthatja továbbá arra, hogy adja át a birtokában lévő azon információkat, amelyek a más által már elkövetett vagy előkészületben lévő és a törvény hatálya alá eső bűncselekményre vonatkoznak. A nyilatkozattétel megtagadása vagy a hamis tájékoztatás bűncselekménynek minősül és hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel büntethető.²⁰

A nemzetközi terrorizmus fenyegetése felerősítette azokat a hangokat, amelyek a hallgatás jogának további szűkítését követelik. A legradikálisabb és egyelőre széles körű elutasítást kiváltó javaslatot Alan Dershowitz, a Harvard Egyetem jogi kara liberálisnak elkönyvelt professzora tette: a terrorcselekményekkel

* E tanulmány a Király Tibor professzor 85. születésnapja alkalmából, 2005. szeptember 8-án tartott ünnepi ülésen elhangzott előadás alapján készült.

gyanúsítható személyekkel szemben megfontolandó a „visszafogott” kínvallatás alkalmazása.²¹ Az időpont tehát szomorúan aktuális annak felmérésére, hogy mit is ér a hallgatás joga, mi a tartalma és melyek a korlátai. A dolgozatban e kérdéseket az Emberi jogok európai egyezménye (a továbbiakban: egyezmény), illetve az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) esetjoga alapján vizsgálom, de utalok más forrásokra is, és megállapításaimat összevetem a magyar eljárási jog vonatkozó rendelkezéseivel.

II.

Az egyezmény nem említi a hallgatás jogát,²² ellentétben az egyezségokmánnyal, amelynek 14. cikke kimondja: „az ellene emelt vád elbírálásakor” mindenkinek joga van arra, hogy ne kényszerítsék ön maga ellen tanúskodásra vagy arra, hogy bűnösségét beismerje. Az egyezségokmány e rendelkezése a *nemo debet prodere se ipsum* római jogi tételét rögzíti: senki sem kötelezhető arra, hogy önmagával szemben bizonyítékot szolgáltatson, nem kényszeríthető arra, hogy maga járuljon hozzá elítéléséhez.

Meglepő, hogy az egyezmény hallgat a „hallgatás jogáról”, tekintettel arra, hogy a 6. cikket az angol-szász eljárásjogi felfogás szellemében fogalmazták meg, és az önvádra kényszerítés tilalmát rendszerint az angol-amerikai akkuzatórius eljáráshoz kapcsolják, amelyben a vád és a védelem közel azonos jogosítványokkal rendelkezik. Az utóbbi időben többen kétségbe vonják ugyan az angolszász irodalomban elterjedt tételt, hogy Angliában a *nemo tenetur* elve annak köszönhető létét, hogy a *common law* diadalmaskodott a Csillagkamara és a *High Commission* által követett inkvizitórius jellegű eljárás felett.²³ A történelmi gyökerek körüli vita azonban nem változtat azon a tényen, hogy az önvádra kényszerítés tilalma az olyan eljárási rendbe illeszkedik ellentmondásmentesen – és ilyen az angolszász modell –, amely főszabályként nem tekinti a terheltet bizonyítékforrásnak.

Az is meglepő, hogy az egyezmény 1984-ben elfogadott 7. jegyzőkönyvében szereplő jogok közé sem vették fel az önvádra kényszerítés tilalmát, holott a jegyzőkönyv kidolgozását éppen azért tartották szükségesnek, hogy ily módon az egyezmény biztosította védelmet az egyezségokmányéval azonos szintre emeljék.²⁴

Az egyezményben írt jogokat áttekintve ugyanakkor támadhat az a benyomásunk, hogy a jegyzőkönyv alkotói az önvádra kényszerítés alóli mentesség felvételét a jogok sorába egyszerűen feleslegesnek tartották, mert úgy vélték: azokat az értékeket, amelyeket a mentesség oltalmazni hivatott, a többi jog megfele-

lő védelemben részesíti. Ha az egyezményben elismert jogokat tiszteletben tartják, úgy érvényesül a hallgatás joga is, anélkül, hogy azt nevesítsék.

A mentesség egyik funkciója – különösen a kontinentális felfogás szerint –, hogy garantálja a terhelt fizikai és pszichikai integritását, elejét vegye annak, hogy megfélemlítsék, erőszakot alkalmazzanak vele szemben vagy kínzásnak vessék alá.²⁵ Kétségtelen, hogy a kínzás, az embertelen és megalázó bánásmód tilalma²⁶ csak mérsékelt védelmet nyújt, amennyiben csupán a kényszerítés legdurvább formáit minősíti emberjogsértésnek. Szélesebb védelmet ígér az egyezmény 8. cikkében biztosított magánélethez való jog. Az irodalomban és a joggyakorlatban is nem egyszer ebből eredeztetik az önvádolás tilalmát: a hallgatás joga a magánszféra létének elismerését jelenti, amely pedig a személyes identitás és autonómia megőrzésének feltétele.²⁷ A magánszférához való joggal ellenkezik, ha az egyént arra kényszerítik, hogy tárja fel titkait, közölje személyes ismereteit, benyomásait.²⁸

A hallgatás joga értelmezhető úgy is, hogy benne a véleménynyilvánítási szabadság fejeződik ki.²⁹ Ezt az álláspontot képviselte az Európai Emberi Jogi Bizottság (a továbbiakban: Bizottság), még azt megelőzően, hogy a Bíróság a hallgatás jogát a tisztességes eljáráshoz való jog részjogosítványaként elismerte. Az K-ügyben a Bizottság³⁰ azért állapította meg az egyezmény megsértését, mert a formálisan tanúként kihallgatott, *de facto* azonban gyanúsítottai pozícióban szereplő panaszossal szembeni őrizetet, amelyet az osztrák bíróság a vallomás kikényszerítése érdekében rendelt el (*Beugehaft*), a véleménynyilvánítás szabadságával összeegyeztethetetlennek tartotta. E jog nemcsak a közlést, az információ és a vélemény átadását és terjesztését biztosítja, de ezek visszatartását is. A véleménynyilvánítás szabadsága mint negatív jog magában foglalja tehát a hallgatás jogát.³¹

Am a magánélethez való jogot vagy a véleménynyilvánítás szabadságát az egyezségokmány is garantálja, miképp a regionális emberi jogi konvenciók közül az amerikai. Mégis mindkét dokumentum kifejezetten említést tesz az eljárási garanciák körében az önvádra kényszerítés tilalmáról. Ennek csak akkor van értelme, ha a büntetőeljárás során belül és azon kívül egyaránt tiszteletben tartandó, mindenkit megillető, a magánélethez, illetve az információ-visszatartáshoz való jog és a büntetőper vádlottait megillető önvádolás alóli mentesség nyújtotta védelem terjedelme nem esik egybe. Ez valóban így van, ezért nem véletlen, hogy a Bíróság idővel a hallgatás jogát a tisztességes eljárás implicit részjogosítványának ismerte el.

Mind a magánszférához való jog, mind pedig a véleménynyilvánítás szabadsága (ez utóbbinak pozi-

tív és negatív aspektusa egyaránt) az eleve korlátozható jogok körébe tartozik. Maga az egyezmény deklarálja, hogy e jogok korlátozása nem jelenti az emberi jogok sérelmét, feltéve, hogy a korlátozásra, a nemzeti joggal összhangban, az egyezményben elismert (legitim) okból kerül sor, és a korlátozás kiállja a szükségességi és arányossági tesztet.

Az ilyen jogok korlátainak nevesítésével az egyezmény alkotói azt ismerik el, hogy vannak olyan szituációk, amelyekben az egyébként garantált jogtól az érintettet teljességgel meg lehet fosztani. Akit például nemzetbiztonsági okokra hivatkozva eltiltanak írása terjesztésétől vagy akit erőszakra uszító beszéde miatt büntetéssel sújtanak, joggal állíthatja, hogy *az adott helyzetben* a véleménynyilvánítás szabadságától megfosztották (de azt nem, hogy emberi jogait sértették meg).

A tisztességes eljáráshoz való jog és annak részjogosítványai ezzel szemben az „abszolút érvényű” jogok körébe tartoznak. Ezek esetében a *totális jogfosztás* nem lehet egyezménykonform: nem fogadható el, hogy bárkit valamilyen más jog vagy érdek nevében megfoszsanak a tisztességes eljáráshoz való jogától. Nincs olyan szituáció, amelyben a tisztességes eljáráshoz való jog meghátrálhatna valamilyen más jog vagy érdek előtt anélkül, hogy emberjogsértésről beszélnénk. Ez persze azzal magyarázható, hogy a tisztességes eljárás számos – nevesített és implicit – részjogosítványból tevődik össze, amelyek maguk sem pontosan definiáltak, és hogy mindig az *eljárás egészét* minősíti a strasbourgi bíróság.³² Egyes részelemek korlátozása nem teszi feltétlenül tisztességtelenné az eljárást, mert a hiányosságot más elemek kompenzálhatják. De ahogy nem képzelhető el olyan kivétel, amely a *nem tisztességes* eljárást elfogadhatóvá tenné, ugyanúgy nem lehet egyezménykonform az olyan per sem, amelyben a tisztességes eljárás valamely nevesített részjogosítványától valamely más jog vagy érdek nevében a vádlottat *totálisan megfosztják*.

A magánélethez való jog, valamint a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozható a büntetőeljárás sikere érdekében,³³ feltéve, hogy a beavatkozás megfelel az arányosság követelményének. Az arányosság megítélésénél pedig figyelembe veszik annak a büntetési eljárás súlyát is, amely miatt a büntetőeljárás folyik. A már idézett K.-ügyben a Bizottság a panaszos véleménynyilvánítási szabadságába történő beavatkozást egyebek között azért minősítette aránytalannak, mert egy büntetőügy viszonylag *jelentéktelen súlyú mozzanatának* felderítése érdekében kívánták a

panaszost arra kényszeríteni, hogy a vádlottakra (és ezzel önmagára is) terhelő vallomást tegyen.³⁴

A tisztességes eljárás normáinak ezzel szemben egységesen kell érvényesülniük, függetlenül az eljárás tárgyát képező bűncselekmény súlyától vagy jellegétől. Éppen a hallgatás jogát a fair eljárás részjogosítványaiként elismerő ítéletében szögezte le a Bíróság, hogy „a vámjog sajátos vonásai nem igazolhatják a kényszer azon mértékét, amellyel az érintetteket arra kívánják rávenni, hogy elítélésükhöz maguk járuljanak hozzá”.³⁵ Egy másik, ugyancsak a hallgatás jogát érintő ügyben a Bizottság szögezte le határozottan: „A tisztességes eljárás megillet mindenkit, függetlenül attól, hogy mivel vádolják, legyen az »csalás, erőszakos közömbösülés, gyilkosság vagy terrorcselekmény«.”³⁶

III.

Az 1993-ban hozott Funke-ítéletével a Bíróság a hallgatás jogát a tisztességes eljárás elemei közé emelte. A döntés várható volt, már csak azért is, mert az Európa Tanács emberi jogi kérdésekkel foglalkozó szakértői bizottsága már 1973-ban úgy foglalt állást, hogy az önvádra kényszerítés tilalma a *fair* eljárás szükségképpeni komponense.³⁷ A Bíróság állásfoglalása azért

sem volt meglepő, mert a hallgatás joga szorosan összefügg a 6. cikkben nevesített ártatlanság vélelmével és a per ügyféli jellegével, amelyet a Bíróság már korábban a tisztességes eljárás implicit részjogosítványai közé sorolt.³⁹ Igaz ugyan, hogy a per ügyféli jellege elsősorban azt biztosítja, hogy a vádlott birtokába juthasson mindazon információnak, amely a bírói döntésre kihathat, és hogy ezekkel kap-

csolatban álláspontját kifejezhesse.⁴⁰ De az ügyféli per gondolatával nem egyeztetendő össze az olyan eljárás, amelyben a felek egyike kényszeríthető arra, hogy bizonyítékforrásként szolgáljon. A 6. cikkben nevesített ártatlanság vélelmének egyik eleme, hogy a bűnösség bizonyítása a vádlót terheli. Ez a vádlott *passzívításhoz való jogának* elismerését jelenti: a vádlónak kell bizonyítania, ennek terhe nem hárítható a vádlottra. Ha pedig a vádlott nem kötelezhető arra, hogy ártatlanságát bizonyítsa, úgy nyilván hallgathat.

A Funke-ítélet alapjául szolgáló vámgazgatási eljárásban⁴¹ a panaszossal szemben jelentős mértékű bírságot szabtak ki, mert nem volt hajlandó olyan okiratokat, számlákat, bizonylatokat átadni, amelyek feltehetően bűnösségét támasztották volna alá. A Franciaországot elmarasztaló ítélet számos lényeges kér-

désben állást foglalt, így kiterjesztette a 6. cikk hatókörét az igazgatási eljárásokra, ha ezek eredményeképp büntetőeljárás indítható, amennyiben „az érintett helyzetére a kilátásba helyezett büntetőjogi jogkövetkezmény már az igazgatási eljárásban lényegesen kihatott”. Jelentős a Bíróság azon megállapítása, hogy a tisztességes eljárás nyújtotta védelem terjedelme egységes, az nem igazodhat a vád tárgyává tett bűncselekmény jellegéhez vagy súlyához.⁴² Az ítéletnek a vámszervek által tartott házkutatással foglalkozó részében a Bíróság útmutatást adott arra, hogy milyen szabályozással garantálható a magánszférába történő beavatkozás arányossága.⁴³

A Bíróság pontot tett annak a vitának a végére, hogy a hallgatás joga eleme-e a tisztességes eljáráshoz való jognak, de pusztán deklarálta a jogot, anélkül, hogy annak tartalmát, hatókörét meghatározta volna és igazolására érveket hozott volna fel. Nem adta magyarázatát annak sem, hogy a hallgatás joga miért tiltja az inkrimináló okiratok átadására kötelezést is. Az ítélet bírálói hivatkoztak az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának döntésére, amely az önvádolás alóli mentességet a vallomásra korlátozza, de nem látja az alkotmány sérelmét abban, hogy az adófizetőt olyan dokumentumok rendelkezésre bocsátására kényszerítik, amelyek reá nézve inkriminálók lehetnek.⁴⁴

De az ítélet szövege nemcsak a vallomásra és az okiratok átadására kötelezést tiltja, hanem a kényszer szinte minden formáját. A Bíróság szerint a 6. cikk 1. pontja azért sérült, mert a hatóságok megkísérelték a panaszost olyan inkrimináló bizonyíték szolgáltatására kényszeríteni, „amelyet más módon nem voltak képesek vagy nem voltak hajlandók megszerezni”.⁴⁵ E megfogalmazás pedig azt sugallja, hogy a hallgatás joga tiltja azt is, hogy a terhelttől akarata ellenére ujjlenyomatot, levegő-, hang- vagy vérmintát vegyenek, és hogy felismerésre bemutatásnak vessék alá,⁴⁶ vagyis olyan korlátokat állít a bűnüldözés elé, amelyek azt megbéníthatják.

Az ítéletet bírálók arra is felhívták a figyelmet, hogy amennyiben az állam nem kötelezheti polgárait arra, hogy okiratokat, bizonylatokat bocsássonak rendelkezésére, úgy gyakrabban lesz kénytelen a házkutatás és a lefoglalás eszközeihez folyamodni, azaz olyan intézkedéseket tenni, amelyekkel folyamatosan és durván beavatkozik magánéletükbe.⁴⁷ E lehetőségre a Bizottság képviselője is felhívta a Bíróság figyelmét: „Milyen egyéb eszköze marad az államnak arra, hogy ellenőrizze a tőkeáramlást? Lezárhatja a határokat és mindenkit, aki külföldre megy vagy onnan visszatér, tetőtől talpig alapos motozásnak vethet alá, hogy megállapítsa, nincs-e nála banki tranzakciót igazoló bizonyíték vagy készpénz. Állandó ellenőrzés alatt tarthatja az összes banki műveletet és a polgárok

közötti kommunikációt, hogy ily módon bukkanjon család tevékenységek nyomára.”⁴⁸ A Funke-döntést bírálók utaltak arra is, hogy az ítélet lehetetlenné teszi a jogi személyek által, illetve az ezek keretében elkövetett gazdasági-pénzügyi bűntettek felderítését és üldözését,⁴⁹ azzal pedig, hogy a 6. cikk és így a hallgatás joga hatályát kiterjeszti a formális büntetőeljárást megelőző vizsgálatokra, útját állja az ésszerű dekriminalizációnak.⁵⁰

A Funke-ítéletben nyitva hagyott kérdések közül egyesekre a Bíróság a Saunders-ügy kapcsán választ adott. A kérelmezővel szemben a büntetőeljárás megindítása előtt vizsgálatot rendelt el a Kereskedelmi és Ipari Minisztérium. Ennek során a kérelmező kénytelen volt nyilatkozni és a feltett kérdésekre válaszolni. Ha a válaszadást megtagadta volna, úgy bűncselekmény miatt vonhatták volna felelősségre.⁵¹ A vizsgálat során tett nyilatkozatokra a büntető tárgyaláson a vádló széles körben hivatkozott, és a bíróság ezek tartalmát összevetette a tárgyaláson elhangzottakkal.⁵² A Bíróság az Egyesült Királyságot elmarasztaló ítéletében megismételte: az eljárás alá vont személy mentessége az alól, hogy önmagát vádolja, általánosan elismert nemzetközi követelmény, és a 6. cikk szerinti tisztességes eljárás lényeges elemét képezi, szorosan kapcsolódik továbbá az ártatlanság vélelméhez. Ugyanakkor az elv – összhangban azzal, ahogyan azt az egyezményben részes államokban és másutt értelmezik – nem vonatkozik az olyan bizonyítékokra, amelyeket a terhelttől kényszerrel szereznek meg, de amelyeknek a terhelt akarától függetlenül önálló létük van, mint amilyen például a házkutatás során lefoglalt okirat, a levegő-, vér- vagy vizelet-, továbbá a DNA-vizsgálatok érdekében vett szövetszövetminták.⁵³

Az ítélet hol az önvádolás alóli mentességről, hol a hallgatás jogáról szól, de rendszerint együtt említi a kettőt. Ez arra utal, hogy a két jog tartalma a Bíróság megítélése szerint egybeesik, mint ahogy funkciójuk is egyezik: „Mind az önvádra kényszerítés tilalma, mind pedig a hallgatás joga azt hivatott megakadályozni, hogy a hatóságok igazolhatatlan nyomást gyakoroljanak a terheltre, ily módon csökkentik a téves elítélés veszélyét és hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyezmény 6. cikke által teljesítendő célok teljesüljenek”.⁵⁴

Ugyanakkor szólnak érvek mellett, hogy az önvádra kényszerítés tilalmát és a hallgatás jogát egymástól külön tartjuk, ahogy ezt Martens bírósági ítélethez fűzött különvéleményében. A két jog eszerint az általános-különös viszonyában áll egymással. A mentesség esetében az a kérdés, mennyiben kötelezhető a terhelt arra, hogy bármilyen módon együttműködjék a hatóságokkal, és ezzel önmaga ellen bizonyítékot szolgáltatson, illetve arra, hogy az ilyen bizo-

nyítékok megszerzését elősegítse; milyen szankciók társulhatnak az együttműködés megtagadásához, a kooperációt elutasító személy mennyiben kötelezhető annak türéseire, hogy a hatóságok akarata ellenére megszerezzék a terhelt bizonyítékokat. A hallgatás joga – a kifejezés köznapri értelmének megfelelően – arra ad jogot, hogy az érintett megtagadja a válaszadást. Az önvádolás alóli mentesség eszerint a szélesebb jog, amely magában foglalja a hallgatás jogát.⁵⁵ Ez utóbbi az együttműködés egyik formájának megtagadását érinti: az önterhelt *vallomásra* kényszerítéssel szemben nyújt védelmet.⁵⁶

Az ítélet szövege alapján mindenesetre egyértelmű, hogy a többség álláspontja szerint az önvád alóli mentesség és a hallgatás joga egybeesik, és mindkettő, ha nem is kizárólag, de elsősorban a vallomás kikényszerítését tiltja. Az önvád alóli mentesség – olvashatjuk az ítéletben – „mindenekelőtt azt jelenti, hogy tiszteletben kell tartani a vádlott akarátát, azt a döntését, amellyel a hallgatást választja”.⁵⁷ Nem vonatkozik viszont a mentesség az „olyan anyagok büntetőeljárásbeli felhasználására, amelyeknek a terhelt akarátától független létük van”.⁵⁸

A Bíróság továbbá az önvád alóli mentességet nem korlátozza a jogsértést elismerő és a közvetlenül inkrimináló nyilatkozatokra. „A kényszerrel megszerzett, a vádlottat látszólag mentő nyilatkozatokat, mint például a terhelt olyan megjegyzéseit, amelyekkel a vádlól kívánja magát tisztázni – vagy akár a tényekre vonatkozó kérdésekre adott pusztai információkat – később a büntetőeljárásban a vádló felhasználhatja arra, hogy kimutassa: a korábbi nyilatkozatok ellentmondanak a vádlott tárgyaláson tett vallomásának vagy az általa előterjesztett egyéb bizonyítékoknak, illetve más módon megkérdőjelezi szavahihetőségét.”⁵⁹ Az önvádra kényszerítés tilalmának e kiterjesztő felfogása is azt igazolja, hogy a mentesség a terhelt vallomására korlátozódik.

IV.

A Bíróság érvelése a Saunders-ügyben számos kérdést vet fel. Lehetnek például kétségeink afelől, hogy a terhelt vallomása az egyetlen, a terhelt akarátától elválaszthatatlan bizonyíték. Vajon a kézírás minta vagy akár az alkoholos befolyásoltság ellenőrzésére végzett levegőminta valóban a terhelt akarátától függetlenül létezik?⁶⁰ Ha a válasz igenlő, még akkor is igazolást kíván a vallomás szabadságának kiemelt védelme. Miért tilos a vallomás kikényszerítése és miért nem aggályos a behatolás a magánszférába terhelt iratok megszerzése érdekében, vagy a szövetmintavételre kötelezés,⁶¹

holott valamennyi esetben a terhelt akarata ellenére járnak el a hatóságok?

Az eltérő megítélést igazolni hivatott elméletek – így azok, amelyek a magánszféra vagy az egyéni autonómia tiszteletére vezetnek vissza a vallomásra kényszerítés tilalmát – nem adnak kielégítő magyarázatot a vallomástételi szabadság különös státuszára.⁶² A kontinentális jogban, amely ha nem is ösztönöz a hazudozásra, de tolerálja azt, vagyis nem írja elő a nyilatkozó terhelt számára az igazmondás kötelezettségét, nem nyújt magyarázatot a „kegyetlen választások” elmélete sem. Eszerint a hallgatás jogának hiányában a terhelt az elemi *fairness* követelményével ellentétes választásra kényszerülne: vagy maga járul hozzá nyilatkozatával az elítéléséhez, vagy megtagadja a vallomást, és emiatt sújtják büntetéssel.⁶³

A vallomástétel alóli mentesség kiemelt státuszát kétségekívül magyarázhatják történeti okok is: az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága számos döntésében hivatkozik arra, hogy a terhelt vallomásának önkéntességét garantáló szabályok híján az igazságszolgáltatás óhatatlanul barbárnak bélyegzett inkvizitórius eljárás szintjére süllyed. „Minden olyan igazságszolgáltatási rendszer, amely bizonyítékforrásként módszeresen elfogadja a kötelező önfeltárást, szükségképpen erkölcsi árat fizet ezért. Kialakul a hajlam arra, hogy főképp ilyen bizonyítékra hagyatkozzanak. A kihallgatás egyszerű és békés folyamata táplálja a késztetést arra, hogy a megfélemlítés, a fizikai erőszak és a kínvallatás eszközeihez folyamodjanak.”⁶⁴

Az információ megszerzésének vagy a beismerés kicsikarásának célzata a kínzás és a más kegyetlen, embertelen és megalázó bánásmód, illetve büntetés tilalmáról szóló ENSZ-egyezményben is a kínzás egyik fogalmi eleme.⁶⁵ De a vallomás megszerzése érdekében nem csak az olyan kényszer tilalmazott, amely a kínzás vagy akár a megalázó, illetve embertelen bánásmód megállapításához megkövetelt fájdalom okozásával jár együtt.⁶⁶

Van olyan elmélet, amely a vallomástételi szabadság kiemelt státuszát a kényszerrel megszerzett bizonyítási eszközök bizonyító erejének eltérésére vezeti vissza. Az akarátától függetlenül létező tárgyi bizonyítékokat a terhelt nem manipulálhatja: a vérminta hitelét, bizonyító erejét nem érinti, hogy azt kényszerrel vagy kényszer alkalmazása nélkül vették. Ezzel szemben a vallomás lehet igaz és lehet hamis. A hallgatás jogának a vallomásokra korlátozását tehát a tényállás valóság-hű megállapításának igénye igazolja. A hallgatás joga azzal is hozzájárul az igazság megállapításához, hogy nagyobb bizonyító erőt rendel az ártatlanok vallomásához. Ha a vallomástétel kötelezettségét előíránk, úgy a bíróságok – éppen a vallomás

manipulálhatóságára tekintettel – egységesen alacsony bizonyító erőt tulajdonítanak a terhelti nyilatkozatoknak. Mivel a ténylegesen bűnösök a vallomás megtagadását választják, így az ártatlanok vallomásának hitele felértékelődik.⁶⁷

E játékelméleti igazolási kísérlet érvénye azonban korlátozott: csak az angolszász rendszerben adhat magyarázatot a vallomás szabadságának kiemelt státuszára. Vagyis egy olyan rendszerben, amelyben a vádlottat, ha a vallomástétel mellett dönt, igazmondási kötelezettség terheli,⁶⁸ kíméletlen keresztkérdésnek vetik alá, melynek során büntetett előéletére is fény derülhet. Mindezek a tényezők a bűnös vádlottakat valóban a hallgatásra ösztönözhetik, ám ezek az ösztönzők hiányoznak a kontinentális eljárási modellben. De még az angolszász eljárási rendben is kétséges az elmélet bizonyító ereje, mert empirikusan nem igazolt feltételezéseken alapul: azon, hogy aki vállalja az önmaga melletti tanúskodást, az az igazat fogja vallani és hogy a ténylegesen ártatlan terheltek – a rendőri vallató szoba nyomasztó légköre és az ügyész keresztkérdése ellenére – képesek olyan vallomást tenni, amely a döntéshozót meggyőzi ártatlanságukról. Márpedig a gyakorlat azt mutatja, hogy a hazugságon kapott vádlott-tanúval szemben igen ritkán indul büntetőeljárás – a hamis tanúzás következményeitől való félelem ezért nem ösztönöz igazmondásra. Az amerikai Legfelső Bíróság döntéseiben pedig a hallgatás jogát – többek között – éppen azzal indokolja, hogy a vallomásra kötelezés a gyenge, tanulatlan ártatlanokat kényszeríti alaptalan beismerésre, és hogy a keresztkérdés „áldozatai” gyakran a bűntelen vádlottak, akik azonban rossz tanúk a saját ügyükben.⁶⁹ Mindebből arra következtettek, hogy a terhelt vallomásának kiemelt státuszát lehet ugyan ismeretelméleti alapon igazolni (erre teszek kísérletet a továbbiakban), de nem igaz, hogy a hallgatás joga növeli az ártatlan vádlottak vallomásának hitelét, és ezért az igazság megállapításának garanciája.

A büntetőeljárási szabályok és a perbeli megismerés közti kapcsolatot tekintve az eljárási normák három csoportját különböztethetjük meg.⁷⁰ Az első csoportba tartozó szabályok kifejezett vagy legalábbis elsődleges funkciója éppen az, hogy segítse a döntéshozót a valósággal egyező tényállás megállapításában. E normák létjogosultsága onnan ered, hogy alkalmasak a büntetőeljárás céljának teljesüléséhez: hozzájárulnak ahhoz, hogy az igazságra fény derüljön. A második csoportba tartozó normák létét nem instrumentális szerepük igazolja. Ezek ugyanis a büntetőperbeli megismeréstől független értékeket hivatottak oltalmazni, tekintet nélkül arra, hogy ezzel elő-

segítik vagy éppen gátolják az igazság kiderítését. Végül a harmadik csoportba sorolom az eljárási *fairness* körébe tartozó szabályokat – és ezek közé tartozik a hallgatás joga –, amelyekre jellemző, hogy bár érintik a büntetőperbeli megismerést, csak hogy *nem általában* hivatottak arra, hogy az igazság kiderítését elősegítsék, hanem egy korábban elvégzett *értékelés* eredményére vetítve. A büntetőeljárás-jognak arra kell törekednie, hogy az ártatlanok megbüntetésének esélyét minimalizálja, és ennek fejében vállalnia kell azt is, hogy a bűnösök esetenként elkerülnek a felelősségre vonást.

A büntetőeljárás e funkciója legtisztábban a hallgatás jogához szorosan kapcsolódó ártatlanság vélelmében ölt testet: az ésszerű kételyek mérlegelésének a vélelemből levezetett szabálya arra szolgál, hogy ez az érték (tudniillik az ártatlanok téves elítélésének kizárása) érvényesüljön. Az ártatlanság vélelme tehát nem általában garantálja a perbeli megismerés helyességét; nincs bizonyítékunk arra, hogy valóban csak az ártatlanokat védi és hogy nem eredményezi a valóban bűnösök mentesülését. A vélelemből levezethető *in dubio* szabály a döntés irányát

előíró rendelkezés: arra ad eligazítást, hogy kétely esetén miképp kell határozni, függetlenül attól, hogy a felmentett ténylegesen elkövette a bűncselekményt vagy sem. Az ártatlanság vélelméhez hasonlóan a többi eljárási garancia, mint például a védelemhez való jog, a vád megismerésének vagy a terhelt tanúk kikérdezésének a joga mind arra szolgál, hogy meggátolja az ártatlanok megbüntetését, és nem *első-sorban* arra, hogy általában garantálja a büntetőperbeli ténymegállapítások precizitását. Ha pedig elfogadjuk, hogy ezt a funkciót teljesíti a hallgatás joga is, úgy érvényét nyilván a vallomásokra korlátozzuk. Ha a vallomás megszerzése érdekében engedélyezett a kényszer alkalmazása, úgy megvan annak a reális veszélye, hogy ártatlant fognak elítélni. A terhelt akaratától függetlenül létező bizonyítékok kiszolgáltatására vagy a bizonyítási eljárások túrésére kötelezés esetében ennek kockázata alacsony. A vallomásra kényszerítés tilalma tehát az ártatlanok elítélésének esélyét csökkenti, azon az áron, hogy esetenként a bűnösök is elkerülnek a felelősségre vonást.

V.

A hallgatás joga csak akkor töltheti be funkcióját, ha gyakorlásáért nem kell aránytalan árat fizetni. Tény, hogy számos jogrendszer engedi, hogy a bíróságok a hallgatásból a terheltre kedvezőtlen következtetése-

ket vonjanak le. Erkölcseleg ez leginkább azokban a jogrendszerekben aggályos, ahol a terheltet kifejezetten figyelmeztetik arra, hogy joga van hallgatni.⁷¹ Nem véletlen, hogy az Egyesült Államokban a terhelt hallgatását az ügyész vagy a bíró nem teheti szóvá a tárgyaláson, hogy ily módon az esküdtszék verdiktjét a vádlott hátrányára befolyásolja.⁷² Annak azonban az Egyesült Államok Legfelső Bírósága szerint sincs akadálya, hogy a bírósági eljárást megelőzően a hallgatást választó, majd a tárgyaláson megszólaló vádlott védekezésének hitelét az ügyész azzal kísérelje meg lerontani, hogy utal arra: ha mindaz igaz lenne, amit a vádlott védelmére felhoz, úgy azt nyilván korábban is előadta volna.⁷³

Az Egyesült Királyságban ugyanakkor a már említett észak-írországi rendelet (1988), valamint a büntető igazságszolgáltatásról és a közrendről szóló törvény (1994) felhatalmazza a döntéshozókat, hogy a vádlott hallgatásából „a józan ész diktálta következtetéseket” levonják. Az 1988. évi rendelet képezte annak a panasznak az alapját, amely módot adott az Emberi Jogok Európai Bíróságának arra, hogy tisztázza: abszolút jog-e a hallgatás joga, illetve ha nem az, úgy a vallomástétel érdekében alkalmazott közvetett kényszernek milyen mértéke elfogadható.⁷⁴ A Murray-ügyben⁷⁵ hozott ítéletében a Bíróság megismételte az alaptételt: a hallgatás joga a tisztességes eljárás sarkköve, védelmet nyújt az elfogadhatatlan kényszerrel szemben.⁷⁶ De e jog nem abszolút: nem garantálja azt, hogy a bíróságok a hallgatást a bizonyítékok értékelése során semmiképp sem fogják figyelembe venni. A konkrét ügy körülményeitől, így a kényszer jellegétől és mértékétől függ, hogy sérül-e a 6. cikk, valamint attól, hogy a bizonyítékok mérlegelése során milyen súlyt tulajdonítanak a hallgatásnak.⁷⁷ A Bíróság – egyebek között a terhelttel szemben felsorakoztatott közvetett terhelő bizonyítékok erejére figyelemmel – nem állapította meg a 6. cikk megsértését.

Az észak-írországi rendelet, valamint az 1994. évi törvény éles bírálatot váltott ki a szakirodalomban.⁷⁸ O'Reillz⁷⁹ egyenesen azt állítja, hogy Anglia elindult az inkvizitórius eljárás felé vezető úton. Én úgy vélem, hiba lenne a hallgatásból levonható ésszerű következtetések lehetőségét nyíltan deklaráló rendelkezéseket úgy értelmezni, hogy az angol törvényhozás ma már kevésbé garantálja a hallgatás jogát, mint az inkvizitórius modellhez közelebb álló kontinentális eljárási rendszer. Igaza van Hans Daneliusnak, aki a Bizottság képviselőjeként a Bíróság előtti eljárásban utalt arra: „A szabad bizonyítás és ezen belül a bizonyítékok szabad értékelésének elvét elfogadó országokban a bíró minden releváns körülményre figyelemmel lehet, beleértve azt a módot is, ahogyan

a terhelt az eljárás során védekezett. Az angol rendszerben a hallgatásból levonható következtetést engedő szabály pusztán olyan, a formalizált bizonyítási rendbe illeszkedő rendelkezés, amely módot ad arra, hogy a józan ész diktálta következtetések nyíltan szerephez jussanak a bizonyítékok értékelése során.”⁸⁰ A kontinentális rendben is előfordulnak olyan szituációk, amikor a vádlott, hogy elkerülje a felelősségre vonást, kénytelen feladni a hallgatás jogát. „Adódhatnak [...] helyzetek – írja Király Tibor –, amikor a gyanúokok, a közvetett bizonyítékok, oly szilárdan látszanak tömörülni, hogy megbontásuk nem lehetséges a terhelt közreműködése nélkül. [Az ilyen esetekben] a tényleges [nem jogilag előírt] bizonyítási teher a vádlottra hárul.”⁸¹

Nyitva maradt még az a kérdés, hogy a bizonyítékok értékelésének területén kívül lehet-e jogi relevanciája a hallgatásnak. E problémával a magyar Alkotmánybíróság is szembesült, amikor a kártalanítást kizáró okok alkotmányosságáról kellett határoznia.⁸² Az Alkotmánybíróság a büntetőeljárás törvény rendelkezését, amely kizárta a kártalanítást, „ha a terhelt a hatóság megtévesztésére törekedett vagy egyébként neki felróhatóan okot szolgáltatott arra, hogy a bűncselekmény gyanúja reá terelődjék”, egyebek között a hallgatás jogára utalással vélte az alkotmánnyal összeegyeztethetetlennek.⁸³ Ugyanakkor nem tekintette a védekezési jog alkotmányellenes korlátozásának a jogerős ítélet alapján elszenvedett szabadságelvonásért járó kártalanítás kizárását, „ha a terhelt az alapügyben elhallgatta azokat a tényeket [...], amelyeken a perújítás során hozott ítélet alapul”.⁸⁴ Az Alkotmánybíróság döntése azt igazolja, hogy a hallgatás joga nem abszolút, ahogy azt a strasbourgi Bíróság is leszögezte. A döntésből az következik, hogy nem feltétlenül elfogadhatatlan, ha valamely jog gyakorlásához a törvény negatív következmények is társít.⁸⁵ A hallgatásnak tehát lehet ára. Hogy ez az ár meddig szökhet, abban a magyar Alkotmánybíróságnak és az Emberi Jogok Európai Bíróságának nyilván lesz még alkalma állást foglalni.

JEGYZETEK

1. A talmudi jog a mentességről való lemondást sem ismer- te el. A bűn beismerése az isten előtti megtisztulást hi- vatott szolgálni, de ennek a bizonyítás szempontjából nem volt jelentősége. A mentesség elismerésével, ille- ve a beismerés bizonyító erejének elutasításával annak is elejét kívánták venni, hogy a büntett tanúi kibújjanak vallomástételi kötelezettségük alól. A tanúzás ugyanis hátrányokkal járhatott: a hamis vádért ugyanaz a bünte- tés járt, mint amit a vádlottra róttak volna ki, a vádlott

- elítélése esetén pedig a tanúk kötelesek voltak az ítélet végrehajtásában közreműködni. A vétkesek azonban tanúvallomást nem tehettek, így azok, akik a tanúzással járó kellemetlenségeket nem kívánták vállalni, el nem követett bűncselekmények „beismerésével” kizárhatták volna magukat a tanúk köréből. Lásd Klaus ROGALL: *Der Beschuldigte als Beweismittel gegen sich selbst*, Berlin, Duncker & Humblot, 1977, 68–69.
2. „Nemo tenetur prodere seipsum” (senki sem kötelezhető arra, hogy önmagát elárulja).
 3. Egyelőre én is együtt kezelem a két intézményt, később térek ki a kettő közötti különbségre.
 4. Stefan TRECHEL: *Human Rights and Criminal Proceedings*, Oxford, Oxford University Press, 2005, 341.
 5. John H. LANGBEIN: *The Historical Origins of the Privilege Against Self-incrimination at Common Law*, Michigan Law Review, March 1994, 1073.
 6. A 14. kiegészítés ugyanezt a tilalmat írja elő az egyes államok számára, és az önvádolás alóli mentességet a szövetségi Legfelső Bíróság a *due process* garanciái közé sorolta.
 7. E jog tehát a büntetőügyekben a vádlott mellett a tanút is megilleti, sőt érvényes más jellegű eljárásokban is.
 8. 384 U.S. 436 (1966).
 9. A terhelhet arra is figyelmeztetni kell, hogy „a vallomástétel, illetőleg egyes kérdésekre történő válaszadást a kihallgatás folyamán bármikor megtagadhatja”. Lásd a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) 117. §-ának (2) bekezdését. Az 1998. évi XIX. törvény az alapvető rendelkezések közé felvette az önvádra kötelezés tilalmát is. A 8. § szerint „senki sem kötelezhető arra, hogy önmagát terhelő vallomást tegyen, és önmaga ellen bizonyítékot szolgáltasson”.
 10. Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmány 14. cikkének 3. pontja szerint „az ellene emelt vád elbírálásakor” mindenkinek joga van arra, hogy „ne kényszerítsék önmaga ellen tanúskodásra vagy arra, hogy bűnösségét beismerje.” (Az egyezségokmányt az 1976. évi 8. törvény hirdette ki.) Az Emberi jogok amerikai egyezménye szerint „az eljárás során mindenkit megillet az a jog, hogy ne kényszerítsék arra, hogy önmagával szemben tanúskodjék vagy hogy bűnösségét elismerje. A bűnösség beismerése csak akkor érvényes, ha azt mindenfajta kényszer nélkül tették” (8. cikk 2. g. és 3. pont).
 11. A statútum 67. cikkének 1. g. pontja szerint a vádlottat megilleti az a jog, hogy ne kényszerítsék vallomástételre vagy arra, hogy bűnösségét elismerje, megilleti a hallgatás joga azzal, hogy a hallgatás nem értékelhető a bűnösség, illetve ártatlanság kérdésében hozandó döntés során.
 12. A háború áldozatainak védelmére vonatkozó 1949. évi genfi egyezmények (kihirdette az 1954. évi 32. törvény). Az 1949. évi genfi egyezményekhez hasonló előírás szerepel az 1899. és 1907. évi hágai konvenciókban. A hadijogban a hallgatás jogát garantáló szabályai következik abból az általános elvből, hogy az ellenség hatalmába került személyek nem kötelezhetők arra, hogy közvetlen támogatást nyújtsanak a velük harcban álló félnek. Ebből következik – a hallgatás joga mellett – az a szabály, amely tiltja, hogy az ellenség hatalmába került személyeket olyan munka végzésére kötelezzék, amely a saját országuk elleni hadműveletekhez kapcsolódik. Lásd Michael S. GREEN: *The Privilege's Last Stand. The Privilege Against Self-incrimination and the Right to Rebel Against the State*, Brooklyn Law Review, Fall 1999, 706–707.
 13. Forrásként Jeremy Bentham *Treatise on Judicial Evidence* (London, 1825) című munkáját szokták feltüntetni. A forrás körüli vitára lásd Ian H. DENNIS: *Rectitude Rights and Legitimacy. Reassessing and Reforming the Privilege Against Self-incrimination in English Law*, Israel Law Review, 1997/1–3, 24–25.
 14. GREEN: *I. m.*, 628–629.
 15. Criminal Evidence (Northern Ireland) Order 1988.
 16. The Criminal Justice and Public Order Act 1994.
 17. A két jogszabály ismertetésére lásd Eileen SKINNIDER, Frances GORDON: *The Right to Silence. International Norms and Domestic Realities*, <http://www.icclr.law.ubc.ca/Publications/Reports/Silence-BeijingfinalOct.15.PDF>. Az 1994. évi törvény születésének előzményeire és elfogadásának körülményeire lásd Gregory W. O'REILLY: *England Limits the Right to Silence and Moves Towards an Inquisitorial System of Justice*, Journal of Criminal Law and Criminology, Fall 1994, 423–427.
 18. SKINNIDER, GORDON: *I. m.*, 15.
 19. A rendelet előírásai szerint a bíróságok megfelelő (magyarul: a vádlottra nézve hátrányos) következtetéseket vonhatnak le abból, hogy a gyanúsított a nyomozás során nem adott magyarázatot az őrizetbe vételekor a testen vagy ruháján talált nyomok, illetve a birtokában talált tárgyak eredetére, vagy arra, hogy miért tartózkodott az elkövetés idején a bűncselekmény helyszínén, illetve annak közelében. Hátrányos következtetések vonhatók le abból is, ha a terhelt az eljárás előkészítő szakaszában vagy a tárgyaláson megtagadta a vallomástételt, illetve ha a tárgyaláson olyan körülményekre hivatkozik védelmében, amelyeket a nyomozás során nem említett, holott az ésszerűség azt diktálta volna, hogy már akkor hivatkozzék ezekre.
 20. E törvény alapján jártak el a hatóságok a Heaney és McGuinness ügyben, amely az Emberi jogok európai egyezménye 6. cikke megsértésének megállapításával végződött (*Heaney és McGuinness ügye Írországgal szemben*, 34720/97, 2000. december 21-én kelt ítélet). A törvény egyébként bűncselekménynek nyilvánítja a törvénytelenes szervezetben való tagságot, és szól arról is, hogy amennyiben a kormány úgy látja, hogy a belső helyzet-

- re figyelemmel a rendesbíróóságok nem képesek feladataikat ellátni, úgy kihirdetheti különbíróóságok felállítását, amelyek az állam elleni bűncselekmények miatt emelt vádakról határoznak. A jogszabály részletes ismertetésére lásd az ítélet 19–25. pontját.
21. Alan M. DERSHOWITZ: *Why Terrorism Works*, New Haven – London, Yale University Press, 2002, 131–163. A teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy Dershowitz a nyilatkozat, a közlés kötelezettségének előírását és az ezzel való szembeszegülés esetén a tortúra alkalmazását abban az esetben tartja védhetőnek, ha az érintettet biztosították arról, hogy nem fogják büntetőjogilag felelőségre vonni.
 22. Abból, hogy az egyezmény e jogról a tisztességes eljárás részjogosítványai között nem tesz említést, az Európai Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az egyezmény e mentességet nem tekinti a tisztességes eljárás elemének. Lásd Case 374/87, *Orkem versus Commission* (1989) ECR 3350–3351. Az unió luxembourgi bírósága álláspontjának alátámasztására az egyezmény szövegén kívül hivatkozott az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogára is. Az Európai Bíróság a közösségi jog általános elveként szögezte le, hogy a Bizottság nem kötelezhet senkit arra, hogy olyan jogsértést ismerjen el, amelynek bizonyítása a Bizottságot terheli. Az Európai Bíróság ezt az álláspontját megerősítette az Otto kontra Postbank ügyben, hangsúlyozva, hogy az önvádolás kényszerének tilalma a büntető, illetve adminisztratív szankcióval sújtható magatartások miatt indult eljárásokban érvényesül. Lásd Case C-60/92, (1993) ECR 5711–5712.
 23. Langbein igazolja, hogy mindaddig, amíg a vádlott számára ténylegesen nem biztosították a védő általi képviselést, addig nem volt más választása, mint hogy szembeszálljon a váddal, azaz megszóaljjon. A hallgatás egyetlen jelentett volna a védekezésről való lemondással.
 24. Stefan TRECHSEL: *Human Rights in Criminal Proceedings*, Oxford, Oxford University Press, 2005, 361. Trechsel ugyanakkor szerencsésnek tartja, hogy az önvád alóli mentességet nem vették fel a jegyzőkönyv rendelkezései közé. Ha e jog bekerül a jegyzőkönyvbe, úgy később a Bizottság és a Bíróság nem foglalhatta volna el azt az álláspontot, hogy – bár a 6. cikk nem tesz róla kifejezett említést – a mentesség a tisztességes eljárás implicit részjogosítványa. Ez azt is jelentette volna, hogy a mentesség azokat az államokat, amelyek nem ratifikálták a 7. jegyzőkönyvet, nem kötötte volna.
 25. Jeffrey K. WALKER: *A Comparative Discussion of the Privilege Against Self-incrimination*, New York Law School Journal of International and Comparative Law, 1993, 1–37.
 26. Az egyezmény 3. cikke..
 27. Denis James GALLIGAN: *The Right to Silence Reconsidered*, 1988 Current Legal Problems, 69, idézi DENNIS: *I. m.*, 41–42.
 28. Andrew ASHWORTH: *Human Rights, Serious Crime and Criminal Procedure*, London, Sweet & Maxwell, 2002, 20.
 29. Az önvádra kényszerítés tilalmának történeti gyökerei is utalnak a *nemo tenetur* elv és a lelkiismereti, illetve véleménynyilvánítási szabadság közti kapcsolatra. A High Commission előtt perbe fogott puritánok és katolikusok a közös jog (*ius commune*) tételére hivatkoztak, amikor megtagadták az eskütételt, amellyel arra akarták kényszeríteni őket, hogy meggyőződésüket feltárják. A *ius commune*-ben elismert *nemo tenetur detegere turpitudinem suam* (senki sem kényszeríthető arra, hogy szegyenét feltárja) nem általában adott jogot a hallgatásra, hanem azzal szemben nyújtott védelmet, hogy nézeteinek, meggyőződésének nyilvánosságra hozatalával a vádlott maga adjon alapot az eljárásra. Lásd Albert W. ALSCHULER: *A Peculiar Privilege in Historical Perspective. The Right to Remain Silent*, Michigan Law Review, August 1996, 2640. A hallgatás jogának eredetére lásd még Richard H. HELMHOLZ: *Origins of the Privilege Against Self-incrimination. The Role of the European Ius Commune*, New York University Law Review, October 1990, 962–990, valamint LANGBEIN: *I. m.*
 30. Az egyezmény 11. számú jegyzőkönyvének hatálybalépését megelőzően a Bizottság vizsgálta a panaszt, majd ezt követően kerülhetett az ügy a Bíróság elé.
 31. K. ügye Ausztriával szemben, 16002/90 (a Bizottság 1992. október 13-án elfogadott jelentése). A Bíróság előtti eljárásra nem került sor, mert a panaszos és az osztrák kormány megállapodtak a békés rendezésben. Az Emberi Jogok Európai Bizottsága az ügyben azt vizsgálta, hogy sérültek-e a panaszos egyezményben biztosított jogai azzal, hogy a kábítószer-terjesztőkkel szemben indított büntetőügyben tanúként nem volt hajlandó vallomást tenni, és ezért megbírságot, majd szabadságától is megfosztották. K. vonakodását a vallomástételtől az magyarázta, hogy vele mint fogyasztóval szemben indult eljárás, amiért a hatóságok állítása szerint a párhuzamosan folytatott büntetőügyben gyanúsítottként szereplő terjesztőtől vásárolt kábítószer. A terjesztőket terhelő vallomásával önmagával szemben is bizonyítékot szolgáltatott volna, ezért döntött a vallomás megtagadása mellett. Panaszában K. azt állította, hogy az osztrák hatóságok mind a 6., mind pedig a 10. cikkben garantált jogát megsértették. A Bizottság a vizsgálatot a panaszhoz a 10. cikk megsértését sérelmező állításával kezdte, és arra jutott, hogy a véleménynyilvánítás pozitív és egyben negatív jog. Mind az információk terjesztése, mind pedig azok visszatartása esetében igazolható a jog korlátozása, ha az az egyezményben elismert okból, a nemzeti jog szabályaival összhangban történik, és ha kiállja a szükségességi és arányossági tesztet. Az ügyben a Bizottság arra jutott, hogy a korlátozás meghaladta azt a mértéket, amely egy demokratikus társadalomban szükséges. Ezért megállapította a 10.

cikk megsértését és erre figyelemmel úgy vélte: nincs szükség annak vizsgálatára, hogy sérült-e a 6. cikk is.

Kérdéses, hogy a Bizottság helyesen döntött-e akkor, amikor a 6. cikk megsértésének vizsgálatától eltekintett. Ennek oka az lehetett, hogy K. formálisan tanúként szerepelt a terjesztőkkel szemben indított ügyben, márpedig a 6. cikk a gyanúsítottak és a vádlottak (terheltek) jogairól szól. A Bizottság így nem kényszerült arra, hogy a terhelt fogalmának vizsgálatába belebocsátkozzék. Véleményem szerint nem lett volna akadályja annak, hogy a büntetővád fogalma autonóm értelmezésének mintájára a Bizottság megállapítsa: bár K.-t formálisan tanúként kívánták meghallgatni, a vele szemben párhuzamosan folytatott büntetőeljárásra tekintettel „tartalmilag” terhelti pozícióban volt (különösen arra figyelemmel, hogy ügyét a terjesztőkkel szemben indított eljárásban is elbírálhatták volna, az ügyek elkülönítése tehát nem volt kötelező). Később, a *Serves*-ügyben a Bizottság is feladta korábbi álláspontját: az egyezmény 6. cikkének megsértését állapította meg, noha a francia bíróság által a tárgyaláson kihallgatott panaszos formálisan nem vádlottként szerepelt az ügyben. Lásd *Serves* ügye Franciaországgal szemben, 82/1996/671/893, 1997. október 20-án kelt ítélet.

A hallgatás joga, valamint a magánélethez való jog és a véleménynyilvánítás közötti szoros kapcsolatra utal, hogy a panaszosok, amikor azt állítják, hogy önvádra kényszerítették őket, a 6. cikk mellett a 8. cikk vagy a 10. cikk megsértését is állítják. Lásd a már idézett *K Heaney és McGuinness*, valamint a *Serves*-ügyet.

32. A nevesített és az implicit részjogosítványok mellett az eljárás minőségének megítélésénél egyéb tényezők is relevánsak lehetnek. Ilyen lehet akár a kiszabott büntetés súlya is.
33. Az egyezmény a 8. és a 10. cikkben egyaránt „a bűncselekmények megelőzését” említi igazolható korlátozási okként, az esetjog azonban a bűncselekmények üldözését is e fogalom alá vonja.
34. Lásd a Bizottság jelentésének 51. pontját. K. ügyében Ausztriával szemben, 16002/90, a Bizottság 1992. október 13-án elfogadott jelentése.
35. *Funke* ügye Franciaországgal szemben, 10828/84 A-256/A, az 1993. február 25-én kelt ítélet 44. pontja.
36. Lásd a Bizottság 1994. május 10-én elfogadott jelentésének 71. bekezdését *Saunders* ügyében az Egyesült Királysággal szemben, 19187/91, 1996. december 17-én kelt ítélet.
37. *ROGALL: I. m.*, 114–115.
38. Sommás határozatában a magyar Alkotmánybíróság is az ártatlanság vélelmére hivatkozással minősítette alkotmányellenesnek a devizahatósági eljárásról szóló rendelet azon szabályát, amely az ügyfél számára együttműködési kötelezettséget írt elő és nem engedélyezte, hogy a nyilatkozattételt megtagadja [41/1991. (VII. 3.) AB határozat].

39. A forrásokra lásd *Richard CLAYTON, Hugh TOMLINSON: The Law of Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2000, 647 és *TRECHSEL: I. m.*, 90.

40. *TRECHSEL: I. m.*, 85.

41. A francia jognak az ügy idején hatályban lévő rendelkezése szerint a vizsgálat zárulhat büntetőeljárás megindításával, erre azonban *Funke* esetében nem került sor.

42. Az ítélet 44. pontja.

43. A 8. cikk megsértését a Bíróság azért állapította meg, mert úgy vélte: a vámszervek által lefolytatott házkutatás és lefoglalás nem felelt meg az arányosság követelményének. Ezt alátámasztandó utalt arra, hogy a magán-szféra korlátozására vonatkozó 8. cikk 2. pontját szűken kell értelmezni. Elismerte, hogy a bankrendszer és a pénzügyi csatornák komplexitása, a nemzetközi befektetések rendkívüli méretei a beavatkozást (köztük a házkutatást) szükségessé teszik, de hozzátette: megfelelő és hatékony garanciákra van szükség ahhoz, hogy a korlátozás az egyezménynek megfelelően. Ezek azonban a *Funke*-ügyben nem voltak adottak. Elsősorban azért nem, mert a vámszervek jogköre túl széles volt: kizárólag e szervek határoztak a vizsgálatok szükségszerűségéről, időbeli és tárgyi terjedelméről, döntésük bírói kontrollnak nem volt alávetve. A jogi feltételek túl lazák és hézagosak, ezért a beavatkozás a legitim célhoz (a bűncselekmény megelőzése, illetve a nemzet gazdasági jóléte) képest aránytalan. Lásd az ítélet 56. és 57. pontját.

Éppen a *Funke*-ügyben írtakra tekintettel utalta az 1998. évi büntetőeljárás törvényt előkészítő kodifikációs bizottság javaslata a házkutatás elrendelését bírói hatáskörbe. Csak a halaszthatatlanság esetében engedélyezte az ügyésznek és a nyomozó hatóságnak, hogy bírói határozat nélkül házkutatást tartsanak azzal, hogy a bírói határozatot utólag be kell szerezni. A kormány által benyújtott javaslat és az Országgyűlés által elfogadott törvény jelentősen szűkítette a bírói jogkört, és megtartotta a korábbi törvény azon rendelkezését, amely szerint – főszabályként – a nyomozó hatóság rendeli el a házkutatást. Lásd a *Be 149. § (3) és (6) bekezdését*. Kétségtelen előrelépés a korábbi szabályozáshoz képest és csökkentheti a strasbourgi elmarasztalás esélyét a *149. § (3) bekezdésében* írt szabály, amely előírja, hogy „ha ez lehetséges, meg kell jelölni azokat a bizonyítási eszközöket, elkobozható, vagy vagyonelkobzás alá eső dolgokat, amelyek megtalálása érdekében a házkutatás szükséges”.

44. *Bert SWART: The Case-Law of the European Court of Human Rights in 1993*, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 1994/2, 187–188.

45. Az ítélet 44. pontja.

46. *Andrew S. BUTLER: Funke v. France and the Right Against Self-incrimination: a Critical Analysis*, *Criminal Law Forum*, 2000/4, 476–477.

47. *Uo.*, 471.
48. Stefan Trechsel érvelését idézi BUTLER: *I. m.*, 472.
49. *Uo.*, 470–471.
50. *Uo.*, 474.
51. A vizsgálat során az érintettet együttműködési kötelezettség terheli: meg kell jelennie a vizsgálok előtt, a kért dokumentumokat rendelkezésre kell bocsátania és eskü alatt vallomást kell tennie. Ha e kötelességét az érintett megszegi, a bíróság úgy büntetheti, mintha a bíróság megsértését (*contempt of court*) követte volna el, és két évig terjedő börtönrre ítélteti.
52. Az angol kormány – egyebek között – azt az érvet hozta elő, amit a Bizottság a Funke-ügyben megfogalmazott: azt állította, hogy a „hallgatás joga” nem abszolút jog, és hivatkozott az ügy sajátosságára, illetve a társaságok ügyeit igazgató személyek sajátos státuszára és felelősségére. A Bizottság viszont először azt szögezte le, hogy bár az egyezmény kifejezetten nem tesz róla említést, a „hallgatás joga” a Funke-ítélet szerint fogalmi eleme a 6. cikkben írt tisztességes eljárásnak. A panaszos azonban nem élhetett e jogával. Ha a miniszteri ümi inspektorok kérdéseire megtagadja a választ vagy ha a dokumentumokat nem bocsátja rendelkezésre, úgy büntető szankciónak tette volna ki magát. Miután pedig a terhelő bizonyítékok a büntetőeljárásban nagyrészt a korábbi vizsgálat során tett önterhelő vallomások, illetve dokumentumok voltak, valójában nem volt más választása a panaszosnak, mint hogy saját tanújaként lépjen – a „hallgatás” tehát nem volt reális alternatíva, ezért sérült a panaszos védekezéshez való joga. A Bizottság – a Bíróságnak a Funke-ügyben hozott ítélete hatására – kénytelen volt saját korábbi álláspontját feladni, ezért elutasította a kormány érvelését és leszögezte: nem fogadható el, hogy a vádlottak különböző kategóriáira a tisztességes eljárás különféle fokozatai vonatkoznak. A hallgatás joga ugyanúgy meg kell illesse azt, akiről feltételezik, hogy üzleti csalást követett el, mint azt, akit közönséges csalással, erőszakos közöszléléssel, gyilkossággal vagy terrorista cselekménnyel vádolnak.
53. Az ítélet 69. pontja.
54. A Bíróság ítéletének 68. pontjában a korábban született, de később ismertető Murray-ítélet 45. pontját hívta fel (John Murray ügye az Egyesült Királysággal szemben, 18731/91, az ítélet 1996. január 25-én kelt). Az ítélet szövegéből arra következtethetünk, hogy a két jog tartalma egybeesik, legfeljebb annyi a különbség a kettő között, hogy a hallgatás joga az önvád alóli mentesség mellett tartalmazza azt a követelményt – amit egyébként az ártatlanság védelme is előír –, hogy bizonyítania a vádlónak kell. Lásd Michael O’BOYLE: *Freedom from self-incrimination and the right to silence: a Pandora’s box? in Protecting Human Rights. The European Perspective. Studies in memory of Rolv Ryssdal*, eds. Paul MAHONEY, Franz MATSCHER, Herbert PETZOLD, Luzius WILDHABER, Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag KG, 2000, 1023.
55. Martens bíró is a Murray-ítéletet hívja fel; lásd a különvélemény 4. pontját.
56. Trechsel szerint (*I. m.*, 342) a hallgatás joga az akusztikus kommunikációra vonatkozik, de a jog nyilván véd az írásbeli vallomás kikényszerítésével szemben is.
57. Az ítélet 69. pontja.
58. Lásd *uo.*
59. Az ítélet 71. pontja.
60. Martens bíró különvéleményében példaként említi továbbá a PIN kódot, illetve az informatikai rendszerbe belépést biztosító jelszót. Lásd a különvélemény 12. pontját. Az amerikai joggyakorlat gond nélkül kizárja az írásminta adására kötelezést az önvádolás alóli mentességet garantáló 5. kiegészítés védelme alól, mert hiszen a kikényszerített és esetleg inkrimináló mintában nincs semmi „vallomás jellegű”. Lásd *Fisher versus U.S.*, 425 US 391 (1976) 411.
61. ASHWORTH: *I. m.*, 19.
62. DENNIS: *I. m.*, 43; ASHWORTH: *I. m.*, 20.
63. Ha a vallomás megtagadása bűncselekmény, akkor ezért vonják felelősségre, ha nem, akkor hallgatását a bűnösség bizonyítékának tekintik. ASHWORTH: *I. m.*, 20.
64. Wigmore mondatait idézi Goldberg bíró az *Escobedo*-döntésben. *Escobedo versus Illinois*, 378 U.S. 478, (1964).
65. Az 1984. évi egyezményt az 1988. évi 3. törvény hirdette ki. Az 1. cikk szerint „az Egyezmény szempontjából »kínzás« minden olyan cselekményt jelent, amelyet szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása céljából alkalmaznak valakivel szemben, hogy tőle, illetőleg harmadik személytől értesüléseket vagy vallomást csikarjanak ki, vagy hogy olyan cselekmény miatt büntessék, amelyet ő vagy harmadik személy követett el, illetőleg amelynek elkövetésével őt vagy harmadik személyt gyanúsítanak, hogy megfélemlítsék, vagy nyomást gyakoroljanak rá, illetőleg, hogy harmadik személyt félemlítsenek meg, vagy hogy harmadik személyre gyakoroljanak nyomást, valamint bármilyen megkülönböztetési formára alapított más okból alkalmaznak, ha az ilyen fájdalmat vagy szenvedést közfeladatot ellátó személy vagy hivatalos minőségben eljáró bármely más személy vagy ilyen személy kifejezett vagy hallgatólagos ösztönzésére vagy ennek hozzájárulásával bárki más okozza.”
66. Mint ahogy a tárgyi bizonyítékok megszerzése érdekében alkalmazott kényszer is járhat olyan fájdalommal és szenvedéssel, hogy az már embertelennek vagy megalázónak minősül. Az Egyesült Királyságban a büntetőeljárásbeli bizonyításról szóló 1984. évi törvény feltehetően ezért nem engedélyezi, hogy a gyanúsított beleegyezése nélkül úgynevezett intim testmintát (ondó, vér, vizelet, nyál, faszőrzet stb.) vegyenek. Ugyanakkor

- a beleegyezés megtagadásából a bíróság a vádlottra nézve kedvezőtlen következtetéseket vonhat le, és azt a terhelő bizonyítékok erejét növelő körülményként értékelheti. Lásd BUTLER: *I. m.*, 477.
67. ASHWORTH: *I. m.*, 21.
68. Ha a vádlott igazmondási kötelezettségét megsérti, hamis tanúzásért felel. Van olyan kontinentális eljárási jog – ilyen a norvég –, amely a vallomástételre hajlandó vádlott számára előírja az igazmondási kötelezettséget. De a vádlott nem köteles igazat vallani, ha ez alapot adhatna arra, hogy vele vagy hozzátartozójával szemben büntetőeljárást indítsanak, vagy ha ez bármelyikük tekintélyvesztését eredményezné. Ezen kívül a vádlott hamis tanúzásért büntetőjogi felelősséggel nem tartozik. Lásd Jeffrey K. WALKER: *A Comparative Discussion of the Privilege Against Self-incrimination*, New York Law School Journal of International and Comparative Law, 1993, 24.
69. *Wilson versus United States*, 149 U.S. 60, 66 (1893); *Murphy versus Waterfront Comm'n*, 378 U.S. 52, 55 (1964).
70. Az eljárási normák típusaira és kapcsolatukra a perbeli megismeréshez lásd *Demokrácia – tisztességes eljárás – megismerés a büntető perben* címmel megjelent írásomat, in *Emlékkönyv Kratochvíll Ferenc tiszteletére*, szerk. FARKAS Ákos, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2003, 65–100.
71. Ezért érthető, hogy az 1980-as évek végén a hallgatás jogáról Bodor Endre, Bócz Endre, Szeder Gyula és Tóth Mihály között folyó vita egyik központi kérdése volt, hogy ki kell-e oktatni a terheltet e jogáról. Az álláspontok ismertetésére lásd BÓCZ Endre: *Jog-e a hallgatás joga?*, Belügyi Szemle, 1988/11, 65–71.
72. *Griffin versus California*, 380 U.S. 609 (1965). A többségi álláspontot ismertető Douglas bíró szerint a hallgatás kommentálása az inkvizitórius eljárás maradványa, büntetés, amelyet a bíróságok a terhelttel szemben azért szabnak ki, mert alkotmányos jogát gyakorolja. 380 U.S. 614.
73. *Jenkins versus Anderson*, 447 U.S. 231 (1980).
74. A hallgatásból levonható következtetések lehetőségére tekintettel szokták az irodalomban az önvádra kényszerítés tilalmát és a hallgatás jogát aszerint megkülönböztetni, hogy míg az előbbi a vallomástétel vagy az információ megszerzése érdekében alkalmazott *közvetlen* kényszernek, addig az utóbbi a *közvetett* kényszernek állít korlátot. A hallgatás joga tehát megvonja azt a határt, amelyen túl a terhelt hallgatásából nem lehet reá nézve kedvezőtlen következtetéseket levonni. Lásd ASHWORTH: *I. m.*, 18.
75. *John Murray ügye az Egyesült Királysággal szemben*, 18731/91, az ítélet 1996. január 25-én kelt.
76. Az ítélet 45. pontja.
77. Az ítélet 47. pontja. A Bíróság végül is arra jutott, hogy a kényszer nem volt olyan mértékű, amely a hallgatás jogát „lerombolta” volna. A hallgatás nem minősül bűncselekménynek vagy a bíróság megsértésének, és az ítélkezési gyakorlat alapján nem tekinthető a bűnösség indikációjának. Az, hogy a panaszost figyelmeztették arra: a rendőrség előtti hallgatásából, illetve a tanúskodás megtagadásából kedvezőtlen következményeket is levonhat a bíróság, közvetett kényszerként értékelendő, de ez még nem elégséges a 6. cikk megsértésének megállapításához. Lásd az ítélet 48–50. pontját.
78. Lásd például James MICHAEL, Ben EMMERSON: *Current Topic: The Right to Silence*, European Human Rights Law Review, Launch Issue, 1995, 4–19.
79. O'REILLY: *I. m.*, 402–452.
80. Lásd a Murray-ítélet 54. pontját.
81. KIRÁLY Tibor: *Mit ér az ártatlanság védelme*, Magyar Jog, 1987/12, 1023.
82. 41/2003. (VII. 2.) AB határozat.
83. Lásd a határozat 1. pontját és az indokolás III.B 3.2. pontját.
84. Lásd a határozat 3. pontját és az indokolás III.B 4. pontját.
85. Ez a tétel egybecseng az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának álláspontjával: „A büntetőeljárás – akárcsak a jogrendszer többi ága – bővelkedik olyan helyzetekben, amikor az érintettnek nehéz döntést kell hoznia arról, hogy milyen stratégiát követ. A vádlott joga arra – legyen ez a jog akár alkotmányos szintű –, hogy egy adott megoldást kövessen, nem zárja ki, hogy az alkotmány válaszút elé állítsa.” *Corbett versus New Jersey*, 439 U.S. 212 (1978). „Valamely alkotmányos jog gyakorlásának megnehezítése, akárcsak a jog gyakorlásáról való lemondásra ösztönzés, nem feltétlenül érvénytelen.” *U.S. v. óer-sus Henry*, 883 F.2d 1010, 1011.